

*Харламов Михайло,
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет цивільного захисту України*

ДИСКУСІЇ НАРОДНИХ КОМІСАРІАТІВ ОСВІТИ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ СТОСОВНО УКРАЇНСЬКОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ У 1920-Х РОКАХ

У статті розглядаються проблеми відносин керівників української та російської освіти 20-х рр. ХХ ст. Метою є розгляд питань про взаємовідносини керівників освіти України та Росії, а також дослідження проблем розвитку професійної освіти в Україні у 1920–1929 рр.

Українська професійна освіта взагалі та професійні школи України в цей час були унікальним освітнім утворенням, аналогів якому на постросійському імперському просторі не існувало. Протягом 1920–1929 рр. полеміка з приводу українських професійної то згасала, то розгоралася. У 1929 р. і по всьому Радянському Союзу відбувалася уніфікація освітніх систем союзних республік, тобто створення єдиної системи освіти для усього СРСР. Хоча освітяни нашої республіки відігравали велику роль у радянській системі освіти, брали активну участь у розробках нових програм, уже з 1930-х рр. українська освітня модель 20-х рр. ХХ ст. перестала існувати як унікальна освітня система.

Метою дослідження є з'ясування специфіки взаємовідносин українських і російських керівників освіти з приводу української професійної школи у 1920-х рр. Методи дослідження: аналізу та синтезу фактів та джерел, структурно-системний, порівняльно-історичний і проблемно-хронологічний.

Потрібно зазначити, що українська професійна система освіти 20-х рр. ХХ ст. взагалі і професійні школи України зокрема відіграли велику роль у відбудові національної економіки. У важкі повоєнні часи, коли гостро відчувалася нестача кваліфікованих кадрів у промисловості та сільському господарстві професійні школи все ж змогли випустити достатню кількість підготовлених працівників для народного господарства. Свідченням цьому слугує значний прогрес в економіці, який зробила наша країна у 20–30-х рр. ХХ ст. Однак уряд Російської республіки знищив самобутню українську систему шкіл і впровадив в Україні власну освітню систему шляхом уніфікації освітніх програм на поч. 1930-х рр.

Ключові слова: *професійна освіта, народний комісаріат освіти, школа, професіоналізація освіти, кваліфікований робітник, уряд, система освіти.*

Сучасна освіта в Україні переживає не кращі свої часи, особливо поза увагою суспільства залишаються проблеми професійно-технічної освіти. Ми вважаємо, що доцільним буде звернутися за історичним досвідом у цій галузі до досягнень українських освітян, науковців пер. третини ХХ ст. Переймання освітнього досвіду України зможе вивести сучасну професійно-технічну освіту на якісно новий рівень.

Дана проблематика майже не розробляється в сучасній українській історіографії, тому виникає потреба у її вивченні. Метою статті є розгляд питань про взаємовідносини керівників освіти України та Росії, а також дослідження проблем розвитку професійної освіти в Україні у 1920–1929 рр.

Після закінчення громадянської війни в Україні було створено власний уряд – Рада Народних Комісарів УСРР. Справами освіти в республіці опікувався Народний комісаріат освіти (Наркомос), який мав власні погляди на розвиток освіти в країні загалом, та на діяльність закладів професійної освіти зокрема. Для керування справами професійної освіти при Наркомосі у 1920–1921 рр. було створено Головний комітет з професійної та спеціально-наукової освіти (Головпрофос).

За планом української шкільної системи 1920 р. професійна школа мала стати масовим навчальним закладом у галузі промисловості та сільського господарства. Така школа нового типу мала базуватися на декількох основних, фундаментальних принципах, які окреслював у своїх працях і виступах заступник народного комісара освіти УСРР Я. П. Ряппо. По-перше, усі подібні навчальні заклади повинні були працювати на базі семирічної школи соціального виховання. По-друге, професійна школа мала становити єдине продовження школи – семирічки соціального виховання, єдину форму освіти підлітків та юнацтва. По-третє, у школі професійної освіти мали створюватися сприятливі умови для досягнення ефективного синтезу спеціальної і загальної освіти [6, с. 19].

В УСРР система шкільної освіти мала таку градацію: з 4 до 8 років – дошкільна освіта, з 8 до 15 – семирічна школа соціалістичного виховання. Далі – дворічна професійна школа. Після закінчення профшколи підлітки могли вступати до технікумів чи інститутів, що на той час були вищими навчальними закладами. У Російській республіці дошкільна освіта була з 4 до 8 років. Далі йшла середня школа: перший ступінь – чотири роки, далі перший концентр другого ступеня – три роки та другий концентр другого ступеня – два роки (звичайні старші класи школи).

Необхідно виділити основні відмінності української системи освіти, які мали місце в республіці після громадянської війни. Система нижчої професійної освіти України була складовою всієї освітньої системи, а не додатком до неї, як це було в Росії у перші повоєнні роки. В українській республіці системою нижчої професійної освіти охоплювалися усі випускники шкіл соціального виховання, а не лише ті, які не продовжували навчання в закладах вищого освітнього рівня, як у РРФСР. Також українська молодь могла продовжувати освіту після закінчення загальноосвітньої школи лише після здобуття первинної професійної підготовки, відпрацювання встановленого трудового стажу. Такий підхід сприяв забезпеченню наступності рівнів трудової кваліфікації на відміну від наступності загальноосвітньої підготовки у Росії [4, с. 9].

Школа професійної освіти спочатку не ставила своїм завданням постачання кадрів для вищої школи, але згодом і це завдання лягло також в основу професійної школи. Виходячи з вищезазначеного було вирішено

встановити в цих навчальних закладах трирічний курс навчання з метою отримання більш ефективної та якісної освіти [7, с. 710].

Кожна професійна школа в Україні будувалася на базі певної галузі виробництва або державного будівництва і мала чітку цільову спрямованість – підготовку до певної трудової діяльності. Виходячи із завдань народно-господарського і державного будівництва, в системі професійної освіти створювалися такі галузі: 1) індустріально-технічна з поділом на механічну, електричну, гірничу, будівельну, транспортну, кустарно-промислову та ін. спеціальності; 2) сільськогосподарська з поділом на агрономічну, садово-городню, лісівницьку, зоотехнічну, меліоративну, землевпорядну спеціальності; 3) соціально-економічна з поділом на адміністративно-організаційну, оперативно-господарську, статистичну, кошторисно-фінансову, юридичну спеціальності; 4) медична з поділом на медичну, одонтологічну, хіміко-фармацевтичну спеціальності; 5) педагогічна з поділом на соціальне виховання, професійну освіту, політичну освіту; 6) художня з поділом на музичну, образотворчого мистецтва, театральну-сценічну та літературну спеціальності [3, с.73].

З огляду на стан справ у країні після війни, українські освітяни вважали за необхідне створити унікальну професійну школу на базі семирічної школи, що буде випускати кваліфікованих робітників для відновлення народного господарства, які будуть мати високий рівень технічних і практичних знань, зможуть принести користь при відбудові народного господарства.

Кількість гуманітарних предметів у цих навчальних закладах скорочувалася до мінімуму, поглиблено вивчали технічні дисципліни, велика увага надавалася практичній роботі на шкільному виробництві. Після випуску зі школи, перш ніж вступати до вищого навчального закладу, учні повинні були пройти обов'язкове стажування на підприємствах промисловості чи у сільському господарстві.

Керівники освіти РРФСР були не згодні з тими нововведеннями, які здійснювалися в Україні. Н. К. Крупська, А. В. Луначарський, М. М. Покровський, Л. Р. Менжинська та ін. діячі Народного комісаріату освіти РРФСР у своїх працях і виступах гостро критикували позицію Наркомосвіти УРСР.

Уже 15 червня 1920 р. Наркомос РРФСР прийняв постанову, в якій вважав за необхідне звернутися до Ради Народних Комісарів УРСР з приводу закриття шкіл другого ступеня та створення на їх базі закладів професійної освіти, рекомендуючи обережно ставитися до школи другого ступеня [5, с.8].

У промові на третьому з'їзді Російської комуністичної спілки молоді (РКСМ) нарком освіти РРФСР А. В. Луначарський підкреслював, що вважає неправильним закривати загальні школи другого ступеня, закликав відмовитися від перетворення цих шкіл у політехнічні, як це зробив Наркомос УРСР.

Не зважаючи на критиканство з боку російських колег нарком освіти УСРР Г. Ф. Гринько продовжував відстоювати ідеї професіоналізації системи освіти та створення радикально нового типу шкіл професійної освіти. У тезах своєї доповіді на Всеросійській нараді «Соціалістична освіта юнацтва»,

датованих 27 грудня 1920 р., він твердив: «Поняття загальноосвітньої, що не дає жодної кваліфікації, школи для юнацтва в умовах перехідного періоду повинно бути відкинута, як буржуазний пережиток» [5, с.9]. Українські освітяни осмислено та послідовно намагалися створювати систему професійної освіти в країні, будуючи мережу різноманітних професійних шкіл в усіх регіонах української республіки.

Як чітко зазначав у своїй праці «Народна освіта в Україні за десять років революції» Я. П. Ряппо: «...З 1921 р. на Україні професійна освіта стала єдиним продовженням соціального виховання, а протиставлення загальної освіти професійній стає анахронізмом. Професійна освіта повинна стати базовим стрижнем, навколо якого розгорталася б освіта... Кожна школа повинна мати особливу, чітку життєву цілеспрямованість. Звідти у будівництві професійної освіти виникає і потреба у значному плануванні. Проявом цього планування з самого початку були проголошені «Виробничі програми Укрголовпрофосу на 1921–1922 рік». В цих виробничих програмах чітко відновлюються організаційні форми системи, їх завдання та цілеспрямованість, в них зафіксовано кількість навчальних закладів, викладачів, учнів тощо...» [1, с. 355].

Керівники української освіти вважали, що створення політехнічної школи в Україні на даному етапі розвитку держави не можливе, хоч як би на цьому не наполягали керівники РРФСР. Для кращого розвитку народного господарства потрібна була не політехнічна школа з розмитими і неконкретними цілями і завданнями, але професійна школа, що могла б у найкоротші строки досягти успіху у підготовці висококваліфікованих кадрів. Народний комісаріат освіти УРСР вважав, що кращою системою освіти в перехідний період розвитку держави є така система, в котрій кардинальне значення відводиться спеціальним професійним школам [2, с. 216].

Провідні освітяни України у 20-х рр. ХХ ст. були переконані в тому, що не існувало необхідності у поділі навчальних закладів на початкові, середні та вищі. Наступним і кінцевим ступенем освітньої системи після закінчення трирічної професійної школи для переважної більшості учнів повинні були стати технікуми з різноманітними спеціальностями, що могли б забезпечувати народне господарство країни інженерами, кваліфікованими майстрами з високим рівнем практичних вмінь та навичок.

Із точки зору керівників освіти УРСР інститути повинні були існувати лише для професіоналів з великим досвідом роботи на виробництві чи у сільському господарстві, які б вивчали не тільки техніку, але й глобальну стратегію розвитку народного господарства. Інститут повинен був стати навчальним закладом із найсерйознішим та уважним відбором слухачів. Стосовно цих та інших стверджень також розгорталася гострі полемічні дискусії між представниками народних комісаріатів УРСР та РРФСР.

Але слід сказати, що серед представників вищого керівництва освіти Російської республіки були і такі, що певною мірою підтримували ідеї українців. Зокрема, представник Центрального комітету Російської Комуністичної Спілки Молоді (ЦК РКСМ) А. П. Шохін критикував освітню

систему РРФСР, наполягаючи на знищенні другого концентру школи другого ступеня, як це зробили в Україні. Але замість професійної школи, яка створювалася в Україні він пропонував створити школи за типом шкіл фабрично – заводського навчання (ФЗН) по всій країні.

Також А. П. Шохін закликав врахувати досвід українських колег у створенні професійних шкіл сільськогосподарського типу. Він підкреслював, що селянство відвертається від загальноосвітньої школи, оскільки не бачить у ній практичної користі для ведення господарства. Із точки зору Шохіна професіоналізація освіти на селі була конче необхідна, щоб селяни зі школи навчалися грамотно та науково вести сільське господарство [2, с. 219].

Але все ж таки більшість російських керівників освіти була проти освітньої системи УРСР. Так нарком освіти РРФСР А. В. Луначарський відзначав, що з випускників професійних шкіл України кваліфікованих робітників не вийде, що в українській системі освіти замість професійних шкіл було побудовано старші класи реального і комерційного училища і «нічого окрім розгардіяшу в українській школі не вийшло». Взагалі А. В. Луначарський вважав українську систему освіти соціально-педагогічним експериментом у межах республіки.

Дійсно українські професійні школи мали багато недоліків, оскільки ці навчальні заклади не мали оптимальної матеріально-технічної бази, не вистачало кваліфікованих викладачів, науково-методичної літератури тощо. Слід відзначити, що українські освітяни намагалися, по мірі необхідності, усувати ті недоліки, на які вказували їх російські колеги. Але при цьому Наркомосвіти не збирався відмовлятися від своєї позиції стосовно професіоналізації освіти. Більше того, Наркомос УСРР пропонував російським педагогам перебудувати власну систему освіти за типом української.

Протягом 1920–1929 рр. полеміка з приводу українських професійних шкіл і професійної освіти то згасала, то розгоралася з новою силою. У 1929 р. по всьому радянському союзу розпочалася уніфікація освітніх систем союзних республік, тобто створення єдиної системи освіти для усього СРСР. Хоча освітяни нашої республіки відігравали велику роль у радянській системі освіти, брали активну участь у розробках нових програм, уже з 30-х рр. ХХ ст. українська освітня модель 1920-х рр. перестала існувати як унікальна освітня система. Нападки на українську професійну освіту збоку російських керманців мали негативний характер і не сприяли ефективній та якісній роботі вітчизняних фахівців досліджуваного періоду.

Потрібно зазначити, що українська професійна система освіти третього десятиліття ХХ ст. взагалі і професійні школи України зокрема, відіграли достатньо істотну роль у відбудові національної економіки. У важкі повоєнні часи, коли гостро відчувалася нестача кваліфікованих кадрів у промисловості та сільському господарстві професійні школи все ж змогли випустити достатню кількість підготовлених працівників для народного господарства. Свідченням цьому слугує значний прогрес в економіці, який зробила наша країна у 1920–1930-х рр. У майбутньому можливим є дослідження та порівняльний

аналіз професійних освітніх систем 1920-х рр. України, Білорусі, Молдови, Грузії та інших республік СРСР.

Література:

1. Антология педагогической мысли УССР. – Москва : Педагогика. – 412 с.
2. Зарытовский Б. А. Проблемы взаимоотношений общего, политехнического и профессионального образования в истории советской педагогики (1921–1925) / Б.А. Зарытовский // Ученые записки (Курский педагогический институт, кафедра педагогики и психологии), 1968, с. 208 –234.
3. Івашина Г. З. До питання створення радянської системи професійної освіти на Україні (1920–1926) / Г. З. Івашина // Педагогіка. – 1967. – С. 70–78.
4. Лікарчук І.Л. Розвиток змісту і форм підготовки кваліфікованих робітників в Україні у 1920–1929 рр. / І. Л. Лікарчук. Автореф. дис. канд. пед. наук: 13. 00.01/ Київ. ун- т ім. Т. Шевченка. – Київ, 1995. – 24 с.
5. Лукашенко П. Т., Варда Є. І. Покликання: нариси з історії професійно – технічної освіти / П. Т. Лукашенко, Є. І. Варда. – Київ : Молодь, 1988. – 126 с.
6. Ряппо Я. П. Короткий нарис розвитку української системи народної освіти: Посібник для педвузів / Я. П. Ряппо. – Харків : Держвидав України, 1927. – 41 с.
7. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – Київ: Наукова думка, 2001. – 713 с.

Kharlamov Mykhailo

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Kharkiv National University of Civil Defence of Ukraine*

DISCUSSIONS OF UKRAINIAN AND RUSSIAN PEOPLE'S COMMISSARIAT OF EDUCATION CONCERNING UKRAINIAN PROFESSIONAL EDUCATION IN THE 1920s.

The article deals with the problem of relationship between leaders of Ukrainian and Russian education of 1920s of XX century. The purpose of this article is to examine issues of the relationship between educational leaders of Ukraine and Russia, as well as research of the development problems of professional education in Ukraine in 1920–1929.

Ukrainian professional education in general and professional schools in Ukraine, at that time was a unique educational formation that didn't have analogues in postrussian imperial space. During 1920–1929 the controversy over the Ukrainian Professional Education got out or flare up again. In 1929, around the Soviet Union took place the unification of educational systems of Soviet republics, namely creation of a unified system of education for the entire Soviet Union. Although educators of our republic played an important role in the Soviet educational system, actively

participated in the development of new applications and since 1930's Ukrainian's educational model of 20's of XX century, ceased to exist as a unique educational system.

The aim of the research is to clarify the specificity of relationship between Ukrainian and Russian educational leaders on the base of Ukrainian professional school in the 1920s. The methods used during the work creation were: a method of analysis and synthesis of facts and sources, structural and systematic method, comparative historical and problem-chronological methods.

It should be noted that the Ukrainian professional system of education in general and professional schools in Ukraine in particular played a major role in the reconstruction of the national economy. In the difficult post-war times when it was acutely felt the lack of skilled workers in industry and agriculture professional schools were still able to release a sufficient number of trained workers for the national economy. The evidence of this is a great progress in economy, which has made our country in 1920–30's of XX century. However, the Government of the Russian Republic destroyed the original Ukrainian school system and provide in Ukraine its own educational system by unifying educational programs in the early 1930s.

Key words: *professional education, People's Commissariat of Education, school, professionalization of education, skilled worker, government, education system.*

УДК 327.8: 93/94

Широкова-Мурараш Ольга,
кандидат історичних наук, доцент,
Національний авіаційний університет

ВИТОКИ ФОРМУВАННЯ ДИХОТОМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (XIV–XVI ст.): МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджуються особливості та динаміка формування національної ідентичності українців крізь призму міжнародних відносин. Становлення національної ідентичності відбувалося під впливом зовнішньополітичних факторів (боротьба з татаро-монгольською навалою, возвеличення Литовського князівства та його союз із Польщею у протистоянні Московській державі), що спричинило надалі її дихотомію, яка підсилювалася й внутрішніми процесами: у той час йшло окатоличення, ополячення, румунізація і мадярнізація аристократичної верхівки українських земель.

Підкреслюється, що литовські статuti, які забезпечували спадкоємність і наступність багатьох норм та інститутів українського права, сформованих у Київській Русі та Галицько-Волинській державі і вирізнялися достатньо високим, як для того часу, рівнем юридичної техніки, сприяли формуванню правової свідомості українці.